

Постаті вчених у контексті європейської та світової науки

УДК 929Каразін:930.2(100)

Вовк Ольга Ігорівна,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

кандидат історичних наук,

заступниця директора,

Центр українських студій

та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна,

o.i.vovk@karazin.ua

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ВАСИЛЯ КАРАЗІНА (1773–1842) В ОЦІНКАХ ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Показано, що науковий доробок видатного українського вченого-природодослідника В. Н. Каразіна був гідно оцінений міжнародним науковим співтовариством, за низкою його ідей і винаходів у галузі метеорології та хімії закріплено світовий пріоритет.

Ключові слова: Василь Каразін, історія України, історія науки й техніки, біографістика, Харківський університет.

10 лютого 2023 року був відзначений 250-річний ювілей від дня народження видатного просвітителя, науковця й громадського діяча, головного ініціатора створення Харківського університету, одного з перших українських учених-природодослідників — Василя Назаровича Каразіна. Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» ця подія була внесена до переліку пам'ятних дат, що мають бути відзначені на загальнодержавному рівні з метою консолідації та формування історичної свідомості українського народу й збереження національної пам'яті [4].

В. Н. Каразін зробив великий внесок у розвиток науки й техніки. Будучи вченим-енциклопедистом, він приділяв увагу широкому спектру природничих, технічних і соціально-гуманітарних

наук. Так, В. Н. Каразін належить обґрунтування необхідності створення широкої мережі метеорологічних станцій для систематичних спостережень за погодою, що, на думку вченого, мало б велику користь для розвитку сільського господарства, військової справи, мореплавства тощо. У 1810 році у своєму маєтку в селі Кручик на Харківщині він облаштував першу в Україні таку станцію й систематично вів спостереження впродовж кількох десятків років [1, с. 124].

В. Н. Каразін одним з перших наголошував на необхідності раціонального природокористування. Зокрема акцентував на збереженні лісових масивів (вказував на їхню роль у збереженні клімату й водного балансу територій); обґрунтовував створення лісопосадок та обсаджень деревами ярів і балок як інструментів боротьби з вітровою й водною ерозією ґрунтів; доводив необхідність заліснення непридатних для сільськогосподарської діяльності ділянок землі. Також здійснював спроби штучного лісорозведення в степових районах Слобідської України та зробив низку цінних спостережень щодо оптимального підбору посадкових деревних культур залежно від властивостей ґрунту [2, с. 76].

Дослідник одним з перших запропонував принципову схему установки для акумуляції електричної енергії з атмосферного повітря. Значна кількість електроенергії, за його задумом, була необхідна для масштабного впровадження хімічного виробництва, у першу чергу, — для синтезу азотної кислоти й азотовмісних добрив (селітри) [3, с. 119–128]. Крім того, В. Н. Каразін запропонував більш раціональні, порівняно з раніше відомими, способи отримання етилового спирту й інших хімічних сполук, а також першим у світі здійснив спробу синтезувати штучний алмаз [3, с. 222–223].

Учений винайшов нові способи виготовлення консервів і харчових концентратів з м'яса, овочів і фруктів, удосконалював знаряддя сільськогосподарського виробництва, відстоював важливість створення переробної (зокрема, цукрової) промисловості на українських теренах [1, с. 125–126].

Цікавлячись закономірностями розвитку сучасного йому суспільства, В. Н. Каразін зробив неординарні спостереження й умовиводи, що стосувалися економіки, демографії, держави й права та інших соціально-гуманітарних наук. Він виявляв інтерес і до історичної минувшини рідного краю, зокрема, зібрав у своєму маєтку цінну колекцію рукописів. Розуміючи важливість збереження таких

історичних джерел і введення їх до наукового обігу, у 1828 році запропонував започаткувати спеціалізоване археографічне видання. За його задумом, у ньому публікувалися б історичні документи зі збереженням дипломатичної точності, джерелознавчою перевіркою й спостереженнями систематичного порядку. Також науковець привертав увагу до проблем збереження й вивчення пам'яток археології — курганів і городищ [2, с. 89].

В. Н. Каразіну присвячено більше ніж тисячу публікацій, які вийшли друком із середини XIX ст. і до першої чверті XXI ст. у 18 країнах світу. Закономірно, що їх переважна більшість — в Україні, на його батьківщині. Варто зазначити, що питома вага розвідок учених з країн Центральної, Західної й Південної Європи, а також Північної Америки складає трохи більше 5 % від загального масиву публікацій. Водночас сам факт наявності таких статей і монографій, які виходили друком у Болгарії, Канаді, Німеччині, США, Швеції й інших країнах світу, свідчить про помітність постаті В. Н. Каразіна в міжнародному масштабі.

До останнього часу вважалося, що в закордонних публікаціях (без урахування діаспорних) В. Н. Каразін у першу чергу був представлений як громадський діяч, який здійснив стрімкий кар'єрний злет у перші роки правління імператора Олександра I й уславився насамперед як засновник Харківського університету, а інші напрямки його багатоаспектної діяльності (в тому числі й наукова творчість) переважно були обійдені увагою [2, с. 245–246]. Однак нещодавні бібліографічні знахідки в Австрійській національній бібліотеці (м. Відень), Національній бібліотеці Чеської Республіки (м. Прага), електронній бібліотеці Internet Archive (США) дали змогу переглянути уявлення про історіографічні образи В. Н. Каразіна в закордонній літературі.

Так стало очевидним, що ще в 1866 році відомий чеський статистик Й. Ербен вказав на пріоритет В. Н. Каразіна в справі запровадження мережі метеостанцій і розробці принципової схеми таких спостережень [6, с. 241]. Важливість цієї публікації обумовлена тим, що вона, по-перше, є найстарішою з-поміж усіх відомих нам закордонних розвідок, де згадувалося б ім'я В. Н. Каразіна [2, с. 216], а, по-друге, у ній на чверть століття раніше, ніж на батьківщині самого В. Н. Каразіна, показано глобальну значущість його ідеї [2, с. 104–107].

Уже в 1991 році видатний канадський метеоролог і історик науки, генеральний директор Канадського кліматичного центру, голова

Комісії з кліматології Світової метеорологічної організації М. К. Томас згадав В. Н. Каразіна в монографії «The Beginning of Canadian Meteorology» («Початок канадської метеорології»). В одному з розділів автор описав світовий процес розвитку служби погоди, торкнувшись, зокрема, таких країн, як Австро-Угорська імперія, Велика Британія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Російська імперія, США й Франція. Зазначена М. К. Томасом дата — 1810 рік, коли В. Н. Каразін пропонував запровадити мережі метеорологічних станцій [7, с. 111], і яка є найстарішою у вказаному розділі книги [7, с. 101–116]. Інакше кажучи, автор побіжно визнав світову першість цієї ідеї засновника Харківського університету.

Привертали увагу закордонних фахівців і хімічні дослідження В. Н. Каразіна. Зокрема в 1979 році науковий співробітник Центру матеріалознавства Стенфордського університету (США) Д. Елвелл опублікував монографію «Man-Made Gemstones» («Штучне дорогоцінне каміння»). Автор цієї книги прямо вказує на те, що перший у світі серйозний експеримент із синтезу штучних алмазів був здійснений у 1823 році й належить В. Н. Каразину [5, с. 73].

Отже, як бачимо, обсяг загальних і спеціальних закордонних публікацій, де б згадувалося ім'я В. Н. Каразіна, кількісно є невеликим, проте їхня змістовна наповненість свідчить про світове визнання наукових досягнень видатного українського вченого-природодослідника, зокрема, у сфері метеорології й хімії. На нашу думку, подальша популяризація здобутків В. Н. Каразіна та інших видатних українських діячів науки, освіти й культури серед масової аудиторії не лише в Україні, а й за кордоном сприятимуть зміцненню позитивного міжнародного іміджу нашої держави у світовому співтоваристві.

1. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). Харків : Авто-Енергія, 2005. 348 с.

2. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна в історіографії ; наук. ред. С. М. Куделко ; вступ. сл. В. С. Бакірова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 328 с.

3. В. Н. Каразін. Діалоги у часі й просторі : дослідження і матеріали / уклад. О. І. Вовк, С. М. Куделко ; наук. ред. проф. С. І. Посохов. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 271 с.

4. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках : Постанова Верховної Ради України від 17 груд. 2021 р., № 1982-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 4. С. 27.

5. Elwell D. Man-made gemstones. Chichester [England] : E. Horwood ; New York : Halsted Press, 1979. 191 p.

6. Erben J. O podnebi ruske říše vůbec a evropske Rusi zvaště. *Živa : Časopis prirodnický*. 1866. Sv. 4. S. 241–290.

7. Thomas M. K. The beginning of Canadian meteorology. Toronto : ECW Press, 1991. 308 p.

UDC 929Karazin:930.2(100)

Olha Vovk,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director,

Academician P. T. Tronko Centre of Ukrainian Studies and local History,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine,

o.i.vovk@karazin.ua

SCIENTIFIC HERITAGE OF VASYL KARAZIN (1773–1842) IN THE ASSESSMENT OF FOREIGN RESEARCHERS

It has been demonstrated that scientific heritage of the prominent Ukrainian natural scientist Vasyl Karazin was appreciated by the international scientific community. World priority was fixed on a number of his ideas and inventions in the field of meteorology and chemistry.

Keywords: Vasyl Karazin, history of Ukraine, history of science and technology, biography studies, Kharkiv University.

УДК 070(477)"19"(092)

Дроздовська Олеся Романівна,

<https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

старша наукова співробітниця,

Науково-дослідний інститут пресознавства,

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,

Львів, Україна

olesyadroz@gmail.com